

Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002. 227 str.

Riječi na granici punoznačnosti je habilitacijsko delo Snježane Kordić, predavateljice slovanskega jezikoslovja v Münstru, ki se posveča raziskovanju sintakse sodobnega hrvaškega standardnega jezika, kakor imenuje jezik tistega dela nekdanje Jugoslavije, ki sloni na štokavskem narečju. Delo je obranila v začetku leta 2002, istega leta je v Zagrebu izšlo v hrvaščini, že leto prej pa pod naslovom *Wörter im Grenzbereich von Lexikon und Grammatik im Serbokroatischen* tudi v nemškem prevodu pri založbi Lincom Europa v Münchnu.

Monografijo sestavlja osem poglavij, ali bolje osem povsem samostojnih študij, ki jih uokvirjata skupni uvod in povzetek. Študije obravnavajo sintaktične, semantične in pragmatične lastnosti nekaterih enot jezikovnega sistema, ki sodijo na mejno področje med polnopomenskimi in zgolj slovničnimi elementi jezika. Ker je takih elementov v jeziku veliko, obravnava le tiste, katerih opis je v obstoječih leksikografskih in slovničnih priročnikih najbolj pomanjkljiv. To so v prvem poglavju osebni zaimki, v drugem vikanje, v tretjem pa pozajmljeni samostalnik *čovjek*, ki se uporablja za posploševanje. Sledi obravnavanje kazalnih zaimkov *ovaj, taj, onaj*, »kazalnih besed« nejasnega statusa *evo, eto, eno* in sestavljenega veznika *tim više što*. Zadnji dve poglavji se ukvarjata z nepolnopomenskimi glagoli *imati, biti in trebati*. Ker so to hkrati izrazi, ki se pri govorjenju posebno pogosto rabijo, je potreba, da bi bili v jezikovnih priročnikih primerno opisani, toliko večja.

Študije so zgrajene po enakem modelu. Vsaka ima še poseben uvod, v katerem je opisan osnovni problem, in zaključek, ki podaja predlog za ustrežnejši slovnični in leksikografski opis obravnavane enote. Vmesni deli (v prvih sedmih študijah po štirje, v osmi pa le dva) se ukvarjajo s specifičnimi teoretičnimi in praktičnimi vidiki raziskovanih problemov. Avtorica se večkrat poda tudi na področje primerjanja z ustreznimi besedami v ostalih slovanskih in drugih jezikih. Na koncu vsake študije je seznam literature, zaradi česar se železni repertoar uporabljenih del neprestano ponavlja. Skupnemu povzetku v treh jezikih (poleg hrvaškega je še angleški in nemški) ter enotnemu imenskemu in stvarnemu kazalu bi zato nemara kazalo dodati še skupno bibliografijo.

Empirična raziskava s sodobnimi jezikoslovnimi metodami naj bi prispevala k boljšemu opisu sintaktičnih, semantičnih in pragmatičnih značilnosti rabe obravnavanih jezikovnih enot v slovnica in slovarjih. Praktično veljavnost ugotovitev bo morala ovrednotiti kroatistična stroka sama. V tem prispevku lahko ocenim le izbrani metodološki pristop in bežno preverim opise, ki se nanašajo na slovenščino.

Kar se tiče prvega, delo zasluži vso pohvalo. Podatke o zakonitostih v rabi in o frekvenci raziskanih besed je avtorica zajemala iz korpusov različnih funkcijskih zvrsti pisanega in govorjenega jezika. Če sodimo samo po navedbah vrst korpusov, s katerimi je razpolagala, je korpusno jezikoslovje naših sosedov na zavidljivi ravni.

Prednosti tega pristopa k proučevanju jezika v delu doživijo še eno potrditev. Ne le, da avtorica odkriva nekatere jezikovne elemente, ki sploh še niso bili opisani (vezniki tipa *tim više što*; str. 129), tudi raba že opisanih odkriva sintaktične posebnosti, ki jih strokovna literatura še ni opazila, primeri iz korpusa pa povrh dopuščajo raziskavo pragmatičnega vidika. Pogostost pojavljanja večine raziskanih besed (prikazana tudi grafično) kaže velike razlike med govornim in pisanim jezikom in različnimi funkcijskimi zvrstmi slednjega. Poudarjanje odstopanj v načinih rabe in frekvenci tako pogosto rabljenih in na prvi pogled nezapletenih besed med funkcijskimi zvrstmi in celo med posameznimi besedilnimi vrstami lahko nasploh štejemo za eno od odlik dela. Opis po potrebi seže preko meja stavka, sledi kohezivni vlogi besed v besedilu in v razlago pritegne izvenjezikovno situacijo in namere govorečega. Naslanja se na aktualno strokovno literaturo in pri proučevanju kazalnih zaimkov, denimo, razpolaga z možnostjo razlikovanja med tremi ravninami pomena (o tem na str. 80): na eni od njih *ovo* kontrastira, *to* konkretizira in *ono* generalizira, na drugi *ovo* emocionalizira, *to* distancira in *ono* apelira, na tretji pa *ovo* aktualizira, *to* objektivira, *ono* pa deaktualizira. Vse naštetu tvori raziskovalni aparat, ki je kos tudi prefinjenim razlikam v pomenu in rabi. Pri takih možnostih raziskovanja bi morebitna neadekvatnost ugotovitev morala biti presenetljiva.

In kakšne so ugotovitve o raziskanih besedah? Resnica o osebnih zaimkih ni izčrpana s tem, da bi se govoreči poimenoval z zaimkom za 'jaz' (*ja*), ogovorjeni s *ti*, neudeležene razgovora pa z *on*. Zaimke s pomenom 'jaz' se lahko uporablja tudi za 'ti' in 'on', 'ti' za 'jaz', 'on' in 'vi', 'on' pa za 'jaz' in 'ti'. 'Mi' se lahko rabi namesto 'jaz', 'ti', 'on' in 'vi', podobno tudi 'vi' in 'oni'. *Govorimo, čeprav nimamo pojma* lahko torej pomeni, da tako govorim jaz, da to počne moj sogovornik, nekdo tretji ali pa kar vsi skupaj. Izbira osebe in števila je odvisna od statusa in medsebojnih odnosov govorečega in ogovorjenega ter od učinka, ki ga govoreči želi doseči. Prizadeva si lahko za solidarnost, sočutje, posplošitev, distanciranost, objektivnost, prepričljivost in podobno. Preseneča obseg te »metaforične rabe« oziroma »transpozicij«, kot pojav imenuje avtorica, saj, kot piše na str. 18 in s., »skoraj vsak osebni zaimke lahko izraža katerokoli osebo in skoraj vsaka oseba je lahko izražena s katerim koli osebnim zaimkom«. V obstoječih leksikografskih virih je pragmatično pogojena raba osebnih zaimkov zelo različno opisana. Pozablja se celo na vikanje, zato poglavje zaključuje sistematiziran pregled transpozicij, ki naj v prihodnje olajšajo delo leksikografom. Raziskovalcu pragmatičnih funkcij osebnih zaimkov v besedilih bi lahko bil v pomoč tudi na str. 20 navedeni podatek, da je *ti* zaimke za presenečenje, vznemirjenost, močna čustva ipd., torej ti dejavniki lahko vplivajo na njegovo frekvenco pojavljanja.

Drugo poglavje se ukvarja s kongruenco pri vikanju, ki omahuje med slovnično množino in naravnim številom in spolom ogovorjenega. Kongruenca se kaže v oblikah določnega glagola, deležnika, pridevnika in samostalnika. To je tudi hierarhično zaporedje predikatov glede na verjetnost gramatične ali semantične kongruence. Splošno pravilo se glasi, da je upoštevanje slovničnega števila in spola najpogostejše

pri določnem glagolu, najredkejšje pa pri samostalniku, vendar se jeziki v podrobnostih razlikujejo glede na dominantnost enega ali drugega kriterija. Prej navedeno hierarhijo bi po mnenju avtorice morali dopolniti s hierarhijo sklonov pri pridevniških besedah. V hrvaškem in ruskem jeziku namreč v nominativu prevladuje gramatična, v ostalih sklonih pa semantična kongruenca, torej *Vi sami znate* za razliko od *Vama samoj je poznato*. Prihodnji opisi tega problema v hrvaških slovnica in slovarjih bi morali navajati, da se, kadar vikamo eno osebo, določni glagol ravna po slovnicih pravilih in je v 2. osebi množine. Aktivni in pasivni deležnik ter pridevniške besede v nominativu upoštevajo enako načelo, zato so v množini moškega spola, pridevniške besede v drugih sklonih pa se ravna po semantičnih kriterijih, zato so v ednini moškega ali ženskega spola, prav tako tudi samostalnik. Izjemo v tem pogledu predstavljajo le zaimenske pridevniške besede, pridevniki brez ustreznih množinskih oblik ter primeri tipa *Vi ste upravo onakva kakva se traži*. Hvale vredno je, kadar pravila sledijo rabi, ne pa obratno.

Naslednje poglavje raziskuje enega od načinov rabe samostalnika *čovjek*. Avtorica se nasloni na členitev nemškega *man*, ki se lahko uporablja za splošnega vršilca dejanja, za vršilca, ki ali ni pomemben ali ga ni mogoče identificirati, za vršilca, ki ga govoreči ne želi imenovati, lahko pa »zaimensko«, namesto konkretnega osebnega zaimka. V zadnjem primeru je jasno, da se *čovjek* rabi namesto povsem konkretne in določene osebe, katere individualne izkušnje se z rabo tega splošnega samostalnika posplošijo. S tem govoreči doseže zanimiv pragmatični učinek: subjektivno perspektivo nadomesti objektivna in distanciranje od izrečenega doda trditvam potrebno težo. V taki rabi je samostalnik *čovjek* v glavnem indiferenten glede na spol, če le vsebina izrečenega ni preveč specifično ženska ali moška. Avtorica navaja primer, ko spol govorečega in izvenjezikovne izkušnje poslušalca vplivajo na to, ali je s 'človek' mišljena tudi ženska ali ne. Če bi moški izrekel *Čovjek se izgubi u smrdljivim pivnicama i ponorima* (za več sobesedila gl. str. 58), bi trditev sama po sebi bojda ne vključevala žensk, drugače pa bi bilo, če bi isto izgovorila ženska. Tudi govoreča ženska lahko svoje izkušnje posploši s 'človek' (*Ma znam ja tu metodu! Tako čovjek najlakše može ostati u drugom stanju*). Podobno kot samostalnik *čovjek* se lahko uporablja tudi množinski *ljudi*, le da le da je govorec pri tem nemara tudi v hrvaščini tako kot v ruščini izključen.

Poglavje o kazalnih zaimkih *ovaj, taj, onaj* je zasnovano primerjalno: opisati poskuša njihovo rabo v hrvaškem, poljskem, ruskem in češkem jeziku. Primere s kazalnimi zaimki so v te jezike prevajali rojeni govorniki, naslanja pa se tudi na opise v literaturi. Za najpomembnejšo resnico poglavja o kazalnih zaimkih lahko štejemo trditev, da ni jasno, koliko kazalnih zaimkov sploh je v katerem od slovanskih jezikov (str. 67 s.). Število variira od dva v vzhodnoslovanskih jezikih in bolgarščini do deset v češčini, a se ne ve, ali vsi pripadajo istemu sistemu ali pa so nekateri omejeni samo na določene vrste besedil. Obstaja tudi možnost, da ima pisana češčina minimalni sistem treh kazalnih zaimkov, ki je podoben ostalim slovanskim zaimkom, govornica

pa maksimalnega, torej vse (str. 70). Zvrst jezika in vrsta besedila sta odločilni tudi za način, na katerega se kazalni zaimek rabi. Raba je deiktična, če zaimek kaže na nekaj izvenjezikovnega, in anaforična oziroma kataforična, če kaže na nekaj v besedilu. V znanstvenih besedilih se kazalni zaimki rabijo le anaforično, nikoli deiktično, v umetnostnih pa se oba načina prepletata (str. 69, op. 6). Zaimek *ovaj* se v pisanem jeziku uporablja anaforično, v govornem pa deiktično in kataforično, zato je vsebinska razlika med izrazi kot *ovih dana*, *ovog ljeta* (deiktična raba) in *tih dana*, *tog ljeta* (anafora) (str. 77). V korpusu telefonskih razgovorov se *ovaj* v 93 % rabi za zapolnitev premorov v govoru in le v 7 % kot kazalni zaimek. Take in podobne ugotovitve dokazujejo, kako potrebno je zvrsti opisovati ločeno. Kazalni zaimki različnih spolov tudi ne predstavljajo treh enakopravnih paradigmatičnih oblik, saj se srednji spol sintaktično in semantično močno razlikuje od ostalih dveh (80 s.). Škoda, da je predlagani model opisovanja v prihodnjih slovarjih in slovnica (str. 86–88) tako poenostavljen, da izpusti marsikateri zanimivi način njihove rabe.

Opazanja o razlikah med funkcijskimi zvrstmi se nadaljujejo v poglavju o besedah *evo*, *eto*, *eno* (str. 102). V znanstvenih besedilih npr. frekvenco njihove rabe določa avtorjevo individualno razumevanje stila znanstvenih del, v publicističnih pa vrsta besedila, saj se pojavljajo v glavnem v intervjujih in reportažah. Nejasna je tako njihova funkcija kot pomen, vezava s skloni je slabo raziskana. Avtorica v korpusih odkriva razlike v rabi vsake od njih, povezane s sintaktičnimi posebnostmi. Med drugim opisuje razliko v primerih tipa *Evo ti naočala* in *Evo ti naočale*. Najzanimivejša pri tem pač ni ugotovitev, da je razlika v sklonu povezana z razliko v situaciji potencialne rabe (primer z genitivom se rabi zato, da pritegne pozornost ogovorjenega na predmet v bližini govorečega, z nominativom pa takrat, kadar govoreči očala zares da ogovorjenemu). Bolj poučna je ugotovitev, da je formalno enaki *ti* v prvem primeru posesivni dativ, a drugem pa indirektni objekt (117). Tudi *ga* v primerih kot *Eno ga Marko* in *Evo ga, uživam* (120 in z več konteksta že prej na str. 118) ni mogoče imeti za anaforični osebni zaimek, ker se le-ta ne bi mogel uporabljati za situacijo, proces ali stanje.

Šesto poglavje prinaša prvi opis zloženih veznikov tipa *tim više što*, *tim prije što*, *utoliko više što*, *utoliko prije što*, *to više što* v zgodovini hrvaške slovnice in slovaropisja (str. 129). Taki vezniki se uporabljajo za eksplicitno vrednotenje. Z njimi govoreči navaja dodatni vzrok ali razlog, torej so vzročni in stopnjevalni. Pojavljajo se v argumentativnih besedilih, so mobilni in v zgradbi variabilni.

Sledita še dve poglavji o glagolu. Prvo se ukvarja z glagoloma *imati* in *biti* v stavkih, ki izražajo obstojanje nečesa ali nahajanje na nekem prostoru (t. i. lokacijsko-eksistencialni stavki). V hrvaškem standardnem jeziku v takih primerih v sedanjiku glagola stojita v paradigmatičnem odnosu, v ostalih slovanskih jezikih pa so pravila rabe različna. Obravnava poskuša primerjati stanje v hrvaščini z drugimi slovanskimi jeziki. Tu bralec dobi vtis, da je zasnova poglavja vendarle nekoliko preveč ambiciozna. Avtorica sama navaja, da je te na videz najpreprostejše stavke zelo težko opi-

sati. Povezani so z velikimi jezikoslovnimi problemi – določnostjo, besednim redom, problemom teme in reme, pravili rekcije in njihovimi težko razločljivimi izjemami, kriteriji za ločevanje med golim obstajanjem, nahajanjem in lastništvom ipd. Poiskati primerne rešitve za vse naštetu in zraven podati še primerjalni pregled razmer v nekaj različnih jezikih ne more biti naloga kratke razprave (str. 143–170).

Zadnje poglavje govori o glagolu *trebati*, ki se uporablja kot polnopomenski ali modalni glagol. Tudi zanj v obstoječih slovnica in slovarjih ni zadovoljivih semantičnih in sintaktičnih razlag, zato avtorica ob koncu spet navaja svoj model opisovanja, v katerem se oba vidika prepletata.

Predlagani novi modeli opisovanja besed z obrobja polnopomenskosti v primerjavi z opisi v obstoječih slovnica in slovarjih so v sintaktičnem pogledu bolj eksaktni in se bolje ujemajo z dejansko rabo, v vsebinskem pogledu pa kažejo razširitev in večjo razčlenjenost kategorij, zato lahko empirično raziskavo korpusa ter upoštevanje pragmatičnega vidika in besedila ocenimo kot dobre. Škoda, da niso enake metode uporabljene tudi v tistih delih, ki prinašajo primerjave z drugimi jeziki. Tu se delo naslanja na opise v strokovni literaturi in spraševanje informantov. Oboje sicer v jezikoslovju služi kot vir podatkov, vendar se po zanesljivosti ne more meriti s prej opisanimi metodami. Kot je znano, odgovore informantov določa način, kako smo jim vprašanje zastavili, opisi v literaturi pa so lahko napačni, kar je za hrvaški standardni jezik v knjigi na več mestih dokazano (npr. 30, 67 s., 100 s., 162 s., 182 s.). Nobena razloga ni, da bi opisi drugih jezikov bolje ustrezali jezikovni praksi. Pred zmotami ne varuje niti avtoriteta jezikoslovca, o čemer priča op. 1 na str. 144, kjer je avtorica prisiljena korigirati Lyonsovo trditev, da posesivnih stavkov z glagolom *habere* ni v nobenem slovanskem in keltskem jeziku. Zagotovil za pravilnost opažanj z izjemo empirične raziskave stanja v različnih jezikih po enotnih načelih preprosto ni, zato bi bilo treba enako rigorozno raziskavo proučevanih izrazov opraviti tudi v drugih jezikih. S tem bi se izognili tudi prenašanju posploševanju, kakršno je npr. naslednje: v slovenščini naj bi se v trdilnem stavku pri števnem samostalniku uporabljala osebna oblika glagola *biti* in samostalnik v nominativu, pri neštevnem pa brez-osebna oblika in genetiv: *Tam je neki otrok* in *Vse manj je glasbe* (str. 158). Zgleda nista primerljiva in razlog za rabo genetiva v zadnjem primeru pač ni števnost samostalnika, ampak količinski izraz *manj*, ki v slovenščini zahteva rodilniško dopolnilo, zato bi tudi prvega lahko preoblikovali v *Vse manj je otrok* (rodilnik) in drugega v *Tam je (neka) glasba* (imenovalnik). Kar se tiče slovenščine, bi bilo mogoče najti še kak podatek, ki ne bi vzdržal podrobnega preverjanja (npr. dejansko število kazalnih zaimkov 67 s.).

Na podlagi povedanega se jezikoslovcu ponuja sklep, da bi opisovanje jezika nujno moralo zajemati podatke iz korpusa in pragmatično komponento vključevati v opis zakonitosti rabe. Delu *Riječi na granici punoznačnosti* oboje v precejšnji meri uspe.

Marina Zorman